

## นิราศขุนช้างขุนแผน : จากบทเสภาถึงบทนิราศ \*

นพดล จันทรเพ็ญ

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

e-mail: noppadon\_8765@hotmail.co.th

### บทคัดย่อ

นิราศเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นผลงานวรรณกรรมของ ฉันท ขำวิไล ซึ่งนำเนื้อหาจากบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมานำเสนอใหม่ในรูปแบบของนิราศวรรณคดีโดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศมีความยาวรวมทั้งสิ้น 4,087 คำกลอนซึ่งนับว่าเป็นนิราศวรรณคดีเรื่องที่มีความยาวมากที่สุดทั้งนี้ ยังได้รับรางวัลชั้นที่ 1 ประเภทร้อยกรอง ในการประกวดวรรณกรรมไทยของธนาคารกรุงเทพ จำกัด ประจำปีพุทธศักราช 2511 อีกด้วย ความน่าสนใจของนิราศขุนช้างขุนแผน คือ การสืบทอดขนบของนิราศที่มีมาแต่เดิม เช่น เนื้อหาที่กล่าวถึงการเดินทาง การชมธรรมชาติ การครวญตลอดจนการสร้างสรรคัลักษณะใหม่หรือนวลักษณ์ เช่น การใช้มุมมองสรรพนามบุรุษที่หนึ่งในการเล่าเรื่อง การใช้กลวิธี “ภายย้อนหลัง” เป็นต้น นอกจากนี้ ยังปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างนิราศขุนช้างขุนแผนกับวรรณกรรมต้นเรื่องในลักษณะต่าง ๆ เช่น การตัดเหตุการณ์และรายละเอียดของเหตุการณ์เพื่อให้ดำเนินเรื่องได้กระชับและมีเอกภาพ การเพิ่มบทชมธรรมชาติและบทครวญตามขนบของวรรณคดีนิราศ การปรับเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินเรื่อง รวมถึงการแต่งเลียนเนื้อความในสำนวนเดิมเพื่อสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านอีกด้วย

**คำสำคัญ :** วรรณคดี; นิราศขุนช้างขุนแผน; ร้อยกรองร่วมสมัย

---

\* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “จากนิทานสู่นิราศ : การศึกษากลการประพันธ์และความงามทางภาษาของนิราศซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีนิทานและการละคร” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ปีงบประมาณ 2558

# **Nirat Khun Chang Khun Phaen : Form Sepha literature to Nirat literature**

Noppadon Janpen

Department of Thai, Faculty of Humanities and Social Sciences Ubon Ratchathani Rajabhat University

e-mail: noppadon\_8765@hotmail.co.th

## **ABSTRACT**

Nirat Khun Chang Khun Phaen is a Nirat literature written by Chan Khamwilai. It is an adaptation of the original Sepha literature titled Khun Chang Khun Phaen. Composed of 5,087 stanzas, Nirat Khun Chang Khun Phaen is the longest Nirat literature ever written. It also received the first-prize award for the best Thai poetry from the Bangkok Bank Company Limited in 1968. Nirat Khun Chang Khun Phaen stands out for its unique combination of the traditional Nirat prosody:centering the plot around journeys, aesthetic appreciation of nature and lamenting; and its poetic novelties:featuring the use of first-person narrative and the method of past storytelling. In other respects, a number of similarities exist between Nirat Khun Chang Khun Phaen and its Sepha counterpart. For instance: abbreviation of events and event details to improve the pace and harmony of the storytelling; inclusion of aesthetic appreciation of nature and lamenting in accordance to the convention of Nirat literature; alteration of details to fit the storytelling style; and the use of parodic gestures in Nirat Khun Chang Khun Phaen to enhance audience engagement.

**Keywords :** Nirat Literature; Khun Chang Khun Phaen; Contemporary Poetry

## **บทนำ**

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องเอกของไทยที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็น “ยอดของกลอน” ด้วยคำกลอนที่ไพเราะและเนื้อเรื่องที่เข้มข้นแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ จึงทำให้วรรณคดีเสภาเรื่องนี้เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการนำไปสร้างสรรค์ต่อยอดใหม่เป็นสำนวนต่าง ๆ มากมาย ทั้งในรูปแบบบทเพลง บทละคร นวนิยาย และนิราศ

กล่าวเฉพาะนิราศขุนช้างขุนแผนซึ่งแต่งโดยนายฉันทขว้างไฉน ได้รับรางวัลชั้นที่ 1 ประเภทร้อยกรองในการประกวดวรรณกรรมไทย ของธนาคารกรุงเทพ จำกัด ประจำปีพุทธศักราช 2511 ซึ่งคณะกรรมการซึ่งเป็นผู้ตรวจพิจารณาตัดสินรางวัลมีความเห็นพ้องต้องกันเกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนิราศขุนช้างขุนแผน ดังนี้

กรรมการส่วนข้างมาก มีความเห็นว่าเรื่องคำกลอนนิราศขุนช้างขุนแผนของนายฉันท ขำวิลควรแก้รางวัลเพราะแต่งถูกต้องตามลักษณะเชิงกลอนตลอดเรื่องทั้งข้อความที่แต่งนั้นได้แสดงจินตนาการของนางวันทองซึ่งเป็นตัวเอกในเรื่องตั้งแต่ต้นจนถึงอวสานแห่งชีวิตเป็นที่สะเทือนใจ

(ฉันท ขำวิล, 2513)

อย่างไรก็ตาม เมื่อคณะกรรมการตัดสินดังกล่าวได้นำความไปปรึกษาหารือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เพื่อให้เป็นผู้ตัดสินชี้ขาดผลงานที่ควรได้รับรางวัล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้แสดงความเห็นที่สอดคล้องกับคณะกรรมการดังกล่าว และทรงวิจารณ์เพิ่มเติมไว้ด้วยดังนี้

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยกับกรรมการส่วนข้างมากกว่าเรื่องคำกลอนนิราศขุนช้างขุนแผนของนายฉันท ขำวิลแต่งถูกต้องตามลักษณะเชิงกลอนตลอดเรื่องส่วนข้อความที่แต่งนั้นถึงแม้จะได้แสดงออกซึ่งจินตนาการของนางวันทองผู้เป็นตัวเอกในเรื่องตั้งแต่ต้นจนถึงอวสานแห่งชีวิตเป็นที่กระเทือนใจก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่มีอะไรแปลกใหม่ในเชิงจินตนาการของกวีเป็นการทั่วไปเรียบ ๆ เรื่อย ๆ ข้าพเจ้าจึงได้ขังใจว่าควรแก้รางวัลหรือเพียงชมเชยในที่สุดก็เห็นพ้องด้วยกับคณะกรรมการว่าควรแก้รางวัล

(ฉันท ขำวิล, 2513)

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์จะมีพระดำริว่านิราศขุนช้างขุนแผนนั้น “ไม่มีอะไรแปลกใหม่ในเชิงจินตนาการของกวีเป็นการทั่วไปเรียบ ๆ เรื่อย ๆ ” แต่หากพิจารณานิราศขุนช้างขุนแผนโดยละเอียดในฐานะของวรรณคดีนิราศที่น่าเนื้อหาจากวรรณคดีนิทานแล้ว ก็จะพบว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งดังที่ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ (2545) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องการดัดแปลงวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนและได้เลือกนิราศขุนช้างขุนแผนเป็นกรณีศึกษาเรื่องหนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

นิราศขุนช้างขุนแผนเป็นการนำบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดฯ มาดัดแปลงในรูปแบบนิราศซึ่งมีความแตกต่างกับวรรณกรรมประเภทนิราศทั่วไปหลายประการ กล่าวคือวรรณกรรมประเภทนิราศนั้น เป็นงานประพันธ์ที่เน้นการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกเป็นสำคัญไม่เน้นการวางโครงเรื่อง (plot) แม้ นิราศบางเรื่องจะนำเนื้อหาจากวรรณคดีไทยโบราณก็จะเลือกเหตุการณ์เฉพาะตอนที่ตัวละครเอกต้องพลัดพรากจากกัน มาดัดแปลงโดยมุ่งพรรณนาความโศกเศร้าของตัวละครมากกว่าจะใช้นิราศในการเล่าเรื่องหรือดำเนินเรื่อง

นิราศขุนช้างขุนแผนจึงถือเป็นงานประพันธ์ที่ริเริ่มใช้คำประพันธ์ประเภทนิราศในการเล่าเรื่อง โดยมีการวางโครงเรื่องและมีการสร้างปมขัดแย้งอย่างชัดเจนซึ่งผิดแผกจากวรรณคดีนิราศทั่วไป

### นิราศขุนช้างขุนแผน : การสืบทอดขนบและการสร้างสรรค์ใหม่

นิราศขุนช้างขุนแผนมีที่มาจากเรื่องบทเสภาขุนช้างขุนแผนซึ่งนับว่าเป็นนิราศสมมติ หรือนิราศวรรณคดี ที่ใช้กลวิธีการเลือกใช้เหตุการณ์ที่ต่างไปจากเรื่องอื่น ๆ ที่มักจะเลือกใช้ช่วงเหตุการณ์สั้น ๆ ช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิตตัวละครเช่น ในราชาธิลาปคำฉันท์นั้นใช้เหตุการณ์ตั้งแต่นางสีดาหายจนถึงพระรามพระลักษมณ์ออกตามหาจนพบยักษ์กุมพล หรือในนิราศอิเหนา ใช้เหตุการณ์ตั้งแต่นางบุษบาถูกลมหายไป อิเหนาปลอมตัวเป็นปันหยีติดตามแต่ไม่พบ จนในที่สุดปันหยีก็ออกบวชเป็นอายันเป็นต้น ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีสมมติหรือนิราศวรรณคดี เน้นการพรรณนาคร่ำครวญด้วยความอาลัยรักมากกว่าจะให้ความสำคัญกับการนำเสนอเหตุการณ์ให้เหมือนตรงกับฉบับต้นเรื่อง

สำหรับนิราศขุนช้างขุนแผนนี้มีเนื้อหาขนาดยาว ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาของวรรณคดีต้นเรื่องมากกว่าเรื่องอื่น ๆ โดยเนื้อหาทั้งหมด เล่าเรื่องชีวิตของนางวันทองหรือนางพิมพิลาไลย ตั้งแต่พลัดพรากจากพลายแก้วที่ต้องไปทำศึกเมืองเชียงทอง จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ที่นางถูกสมเด็จพะพันวษาตัดสินให้ประหารชีวิตเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่คนทั่วไป

เมื่อพิจารณาถึงความเกี่ยวข้องกับขนบของนิราศที่ว่าด้วยเรื่องของการเดินทางแล้ว เหตุการณ์ที่ผู้ประพันธ์เลือกนำมาแต่งเป็นนิราศขุนช้างขุนแผนนี้อาจจะกล่าวได้ว่า การเดินทางในสองลักษณะ ลักษณะประการแรกก็คือการเดินทางของนางวันทองจากพระบรมมหาราชวัง เมื่อตอนถูกสมเด็จพะพันวษาตัดสินโทษมาที่ลานประหาร และลักษณะประการที่สองก็คือการเดินทางของชีวิตนางวันทองที่ดำเนินมาจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนาง

เนื้อหาของนิราศขุนช้างขุนแผนตลอดทั้งเรื่องเป็นการนำเสนอผ่านมุมมองของนางวันทองที่กำลังจะถูกนำตัวไปที่ลานประหาร ได้เล่าเรื่องความเป็นมาของชีวิตของตนให้ประชาชนที่รออยู่ลานประหารได้ฟังซึ่งเป็นกลวิธีที่เรียกว่า “ภายย้อนหลัง” หรือ flashback ซึ่ง “ในบันเทิงคดีหรือภาพยนตร์ หมายถึง ฉากหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนฉากเปิดเรื่อง ภายย้อนหลังอาจทำได้หลายวิธี เช่น ตัวละครเล่าเหตุการณ์ในอดีตให้ตัวละครอื่น ตัวละครฝันถึงเหตุการณ์เหล่านั้น หรือย้อนรำลึกถึงเหตุการณ์เหล่านั้น...ประโยชน์ที่ได้จากการใช้ภายย้อนหลัง คืออาจเริ่มเรื่องที่กลางเรื่องหรือใกล้จบเรื่องก็ได้ ซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้ามาเกี่ยวข้องกับ ผู้อ่านสามารถจินตนาการเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ต่อเนื่องกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545)

## สังเขปเรื่องนิราศขุนช้างขุนแผน

เนื่องจากเป็นนิราศขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณกรรมที่มีขนาดยาว ดังนั้นในการดำเนินเรื่องจึงมีการแบ่งเป็นตอน ๆ โดยจะกำหนดไว้ตรงที่หน้าสารบัญซึ่งได้แบ่งเนื้อเรื่องของนิราศขุนช้างขุนแผนออกเป็น 32 ตอน แต่ในเนื้อเรื่องจะกล่าวเรียงร้อยต่อกันโดยไม่มีการแยกระบุตอนใด ๆ ซึ่งนิราศขุนช้างขุนแผนแบ่งเนื้อหาออกเป็น 32 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 นางวันทองรำพึงถึงคนที่รับโทษ ที่สมเด็จพระพันวษากริ้วและตัดสินให้ประหารชีวิตนางเสีย ในข้อหาว่านางสองใจกรมการเมืองคุมนางวันทองตระเวนไปที่ตะแลงแกง

ตอนที่ 2 นางวันทองรำพันถึงศิลปะในพระนครศรีอยุธยา และศิลปะในวัดเจติยพระอารามต่าง ๆ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องเวสสันดรชาดก และทศชาติชาดก จิตรกรรมฝาผนังเรื่องนรกสวรรค์

ตอนที่ 3 นางวันทองรำพันถึงความเจริญของกรุงศรีอยุธยา ทั้งสภาพบ้านเมืองความเป็นอยู่ การค้าขายการต่างประเทศ ข้าวปลาอาหาร โรงเหล็ก โรงหล่อ ตลอดจนช่างฝีมือหมู่ต่าง ๆ จากนั้น นางวันทองรำพึงชาติไทยสมัยสร้างกรุงศรีอยุธยาว่าคนไทยอพยพมาจากทางทิศเหนือแล้วก็มาลงหลักปักฐานสร้างบ้านเมืองอยู่ที่นี่ โดยมีท้าวอุทองเป็นผู้ปกครองและรำพันถึงประเพณีต่าง ๆ ของชาวอยุธยา

ตอนที่ 4 นางวันทองถูกคุมตัวมาถึงศาลา นางวันทองฟังพระเทศน์ถึงความอนิจจังไม่เที่ยง และเรื่องกรรมเก่า ทำให้นางวันทองรู้สึกปลงชีวิตได้ นางวันทองขอขมา นึกขอขมานางศรีประจัน นางเทพทอง และขอขมาล้าลางนางทองประศรี ขุนแผน ขุนช้าง พระไวย ศรีมาลา สร้อยฟ้าลาวทองนางแก้วกิริยา ซึ่งอยู่ในสถานที่นั้นด้วย จากนั้น เพชฌฆาตผู้คุมคุมตัวนางวันทองไปถึงที่ตะแลงแกง

ตอนที่ 5 ประชาชนที่มาดู อยากรู้สาเหตุที่นางวันทองต้องโทษถึงถูกประหาร จึงขอร้องให้นางเล่าเรื่องให้ฟัง นางวันทองจึงขอเวลาเพชฌฆาตเล่าเรื่องความหลังให้ประชาชนฟัง โดยเริ่มเรื่องตั้งแต่ขุนแผนเมื่อครั้งยังเป็นพลายแก้ว ต้องจากนางพิมเพื่อนำทัพไปทำศึกกับเมืองเชียงใหม่ นางพิมรำพันรักด้วยความโศกเศร้าเสียใจที่ต้องจากสามีจนล้มป่วย ศรีประจันเป็นห่วงลูกสาวจึงไปปรึกษาขรัวตาจู้ ขรัวตาจู้แนะนำให้นางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง

ตอนที่ 6 ขุนช้างนำหม้อดินใส่กระดูกมาหลอกว่าพลายแก้วตายในที่รบและจ้างยายกลอยและยายสาย ให้มาคอยยุยงว่า นางวันทองจะถูกริบไปเป็นหม้ายหลวงและบอกให้ยกนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนช้างเสีย เพื่อเป็นการแก้แค้นนางศรีประจันเห็นด้วยแต่นางวันทองไม่ยอม นางสายทองพานางวันทองไปปรึกษาขรัวตาจู้ ขรัวตาจู้ทำนายว่าพลายแก้วจะได้ชัยชนะกลับมาแต่นางศรีประจันไม่เชื่อนางวันทองขอให้นางศรีประจันนำไปดูต้นโพธิ์ที่ปลูกพิชฐานไว้

ขณะเดินทาง นางวันทองชมปลาและชมดอกไม้ครวญเข้ากับเรื่องที่พลายแก้วจากไป นางวันทองเห็นต้นโพธิ์เฝ้าก็คิดว่าพลายแก้วตายแล้วจริง ๆ จึงเศร้าโศกถึงกับสลบ นางศรีประจันเกลี้ยกล่อมให้นางวันทองตั้งใจและแต่งงานกับขุนช้าง แต่นางวันทองก็ยังไม่ยินยอม

ตอนที่ 7 นางวันทองเดินทางกลับ ระหว่างทางนางวันทองชมนกและสัตว์ครวญเข้ากับเรื่องที่ผัวตายนางวันทองเดินทางมาลงเรือกลับถึงบ้าน เมื่อถึงบ้าน นางวันทองมองเห็นข้าวของต่าง ๆ ก็ยิ่งครวญคิดถึงพลายแก้ว

ตอนที่ 8 นางสาวทองบอกนางวันทองว่า ขุนช้างเจ้าเล่ห์อาจจะให้คนไปกานถึงต้นโพธิ์ จึงทำให้เหี่ยวเฉาลงก็ได้และพานางวันทองไปหาขริ้วตาจูทำนาอีกครั้ง ขริ้วตาจูยืนยันคำเดิมว่าพลายแก้วยังไม่ตาย นางวันทองนำเรื่องมาบอกกับนางศรีประจัน แต่นางศรีประจันไม่เชื่อและจัดเตรียมงานวิวาห์ระหว่างนางวันทองและขุนช้างต่อไป นางทองประศรีมาถามข่าวถึงพลายแก้วทราบเรื่อง นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้างก็เกิดความไม่พอใจ นางวันทองจะไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี แต่นางศรีประจันไม่ยอมและจับนางวันทองขังไว้ ขุนช้างสร้างเรือนหอใหม่ และรื้อเรือนหอเก่าของพลายแก้วไปถวายเป็นวัด ถึงวันแต่งงาน ขุนช้างก็ยกขันหมากมาแต่นางวันทองไม่ยอมออกจากห้องอ้างว่าไม่สบาย และเมื่อถึงวันส่งตัวเข้าหอ นางวันทองก็ไม่ยอมอีกจนนางศรีประจันต้องเข้าไปลงไม้ลงมือ นางสาวทองและนางเทพทองช่วยกันห้ามและนางเทพทองก็ตัดสินใจบอกให้ขุนช้างนอนเฝ้าหอไปก่อน

ตอนที่ 9 พลายแก้วชนะศึกแล้วได้นางลาวทองเป็นภรรยา และยกทัพกลับมาเฝ้าสมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาทรงแต่งตั้งให้พลายแก้วเป็นขุนแผน ขุนแผนกลับมาที่บ้านเมืองสุพรรณ นางวันทองดีใจลงมารับขุนแผนที่เรือ และเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้ฟังขุนแผนโกรธจะฆ่าพวกขุนช้างนางลาวทองออกมาห้ามขุนแผนบอกให้ฟังความสองข้างนางวันทองโกรธนางลาวทองที่พูดเหมือนตลกถูกตมจึงหึงหวงทะเลาะกันขุนแผนให้นางวันทองกับนางลาวทองคืนดีกันแต่ไม่เป็นผลนางวันทองทะเลาะกับขุนแผนขุนแผนโกรธมากจะฟันนางวันทองนางวันทองหนีขึ้นเรือนเพื่อจะผูกคอตายด้วยความน้อยใจแต่นางสาวทองช่วยเอาไว้ทันและร้องเรียกให้ขุนแผนมาดูนางวันทองแต่ขุนแผนไม่สนใจและพานางลาวทองกลับไปอยู่บ้านกาญจนบุรี

ตอนที่ 10 ขุนช้างนอนเฝ้าหอและขับเสภาเกลี้ยกล่อมว่าขุนแผนไม่ได้มีความอาลัยไยดีกับนางวันทองแล้ว ให้นางวันทองยอมเป็นภรรยาของตน นางศรีประจันพยายามหว่านล้อมนางวันทองให้เข้าหอกับขุนช้างแต่นางวันทองไม่ยอมจึงเกิดโต้เถียงกันขึ้นในที่สุด นางศรีประจันก็ใช้กำลังขุดนางวันทองให้เข้าหอกับขุนช้างและนางวันทองก็เสียตัวให้ขุนช้างในที่สุด

ตอนที่ 11 ขุนแผนหวาดคิดถึงนางวันทอง จึงฝากนางลาวทองไว้กับนางทองประศรีแล้วขี่ม้ามาที่เรือนหอขุนช้าง ขุนแผนเป่ามนต์สะกดให้คนทั้งเรือนหลับแล้วขึ้นไปเห็นนางวันทองนอนอยู่กับขุนช้างก็เกิดความโกรธแค้นคิดจะชักดาบฆ่าทั้งสอง แต่แล้วก็เปลี่ยนใจเอาผ้ามามัดทั้งคู่ไว้ด้วยกันเพื่อประจานแทนจากนั้นขุนแผนก็ออกมานอกเรือน คลายมนต์สะกดแก่ลี้ลับตะโกนเรียกคนในเรือน นางสายทองออกมารับหน้าและเล่าเรื่องนางวันทองให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนโกรธมากจึงเรียกพันโชติ นางศรีประจัน ยายกลอย ยายสาย และขุนช้าง มาสอบถามข้อเท็จจริง จากนั้นขุนแผนเรียกหานางวันทอง แต่นางวันทองไม่ยอมออกจากห้อง ขุนแผนจึงตัดพ้อนางวันทองเพราะเข้าใจว่านางวันทองมีใจให้กับขุนช้าง จากนั้นขุนแผนก็กลับบ้านกาญจนบุรีไป

ตอนที่ 12 ขุนช้างพานางวันทองไปอยู่บ้านเดิมของตนและมอบให้นางวันทองดูแลสมบัติและบ้านเรือน เจ้าเมืองสุโขทัยนางแก้วกิริยามาชดดอกกับขุนช้างและได้อยู่รับใช้ใกล้ชิดกับนางวันทอง สมเด็จพระพันวษาให้หาตัวขุนช้างและขุนแผนมาเป็นมหาดเล็ก นางลาวทองป่วยให้คนมาบอกขุนแผน ขุนแผนฝากเวรไว้กับขุนช้างแล้วไปหานางลาวทอง แต่ขุนช้างกลับนำความขึ้นทูลกล่าวโทษว่าขุนแผนหนีราชการทำให้สมเด็จพระพันวษากริวมากสั่งลงโทษขุนแผนให้อยู่รักษาตามเดิมและให้พราภานางลาวทองมาอยู่ในวัง

ตอนที่ 13 ขุนแผนโกรธขุนช้างที่หักหลังตนและคิดแก้แค้นเอนางวันทองกลับคืนจึงลางนางทองประศรีไปเสาะหาของดีในป่า ขุนแผนเข้าไปอยู่กับหมื่นหาญหัวหน้าโจรและได้นางบัวคลีลูกสาวหมื่นหาญเป็นภรรยา ต่อมาหมื่นหาญเกิดผิดใจกับขุนแผนและรู้สึกว่าคุณแผนเก่งกว่าตนจึงวางแผนให้นางบัวคลีวางยาฆ่าขุนแผนเสีย ขุนแผนรู้ทันจึงแกล้งขอลูกในท้องและอาศัยตอนนางบัวคลีหลับพาท้องเอาลูกออกมาปลูกเป็นกุมารทอง จากนั้นขุนแผนตีดาบฟ้าฟื้นซื้อม้าสี่หมอกและเดินทางไปแก้แค้นขุนช้างที่เมืองสุพรรณ ขุนแผนเข้าห้องนางแก้วกิริยาและได้นางแก้วกิริยาและให้เงินนางไว้ได้ตัวจากขุนช้าง

ตอนที่ 14 ขุนแผนเข้าห้องขุนช้างและนางวันทอง ขุนแผนพินม่านทั้งสามชั้นที่นางวันทองปักไว้และเห็นขุนช้างกับนางวันทองนอนกอดกัน ขุนแผนแกล้งเอามิดโกนหัวขุนช้าง แล้วเอาดินหม้อทาก่อนจะถีบตกลงจากเตียง แล้วเข้านอนแทนที่นางวันทองฝันร้ายสะดุ้งตื่นมาเล่าให้ฟังเพราะคิดว่าขุนแผนคือขุนช้าง ขุนแผนแกล้งฝันให้นางวันทองรู้สึกตัวว่าคนที่ตนกอดอยู่นั้นเป็นขุนแผนไม่ใช่ขุนช้าง ขุนแผนตัดพ้อต่อว่านางวันทองและทั้งคู่ก็ทะเลาะโต้เถียงกัน

ตอนที่ 15 ขุนแผนชวนนางวันทองให้กลับไปอยู่ด้วยกันนางวันทองเก็บข้าวของและเขียนหนังสือลาขุนช้าง ขุนแผนกับนางวันทองขี่ม้าออกจากเมืองสุพรรณบุรีนางวันทองตัดพ้อขุนแผน ขุนแผนปลอบใจนางวันทองและชี้ชวนชมป่า

ตอนที่ 16 ขุนแผนพานางวันทองไปถึงท่าตันไทร ขุนแผนกับนางวันทองอาบน้ำที่ลำธาร ขณะที่ทั้งคู่อาบน้ำ ขุนแผนชี้ชวนให้นางวันทองชมสัตว์น้ำและนกน้ำนานาชนิดเมื่อขึ้นจากน้ำแล้วขุนแผนกับนางวันทองพักแรมที่ท่าตันไทร

ตอนที่ 17 ขุนช้างตื่นนอนไม่เห็นนางวันทองก็ตกใจสั่งให้่าวไพร่เร่งค้นหาเพราะกลัวว่านางวันทองจะหนีไป จากนั้นขุนช้างก็พบหนังสือที่นางวันทองเขียนเอาไว้ เนื้อความในหนังสือกล่าวว่าขุนแผนได้เข้ามาบังคับเอาตัวนางไปและขอฝากนกปลาและต้นไม้ให้ขุนช้างช่วยอยู่แทนนาง ขุนช้างอ่านจดหมายแล้วก็โกรธขุนแผนมาก จึงสั่งให้เกณฑ์ผู้คนออกติดตามนางวันทอง

ตอนที่ 18 ขุนช้างเข้าป่าครวญหานางวันทอง ขุนช้างพบพรานรูดเป็นผู้บอกที่อยู่ของขุนแผนกับนางวันทอง ขุนช้างกับขุนแผนต่อสู้กันจนพวกขุนช้างแพ้ ขุนแผนพานางวันทองไปอาศัยอยู่กับหญิงชราชาวละว้าโดยขุนแผนได้ปลุกกระท่อม และพืชผักต่าง ๆ เอาไว้รอบ ๆ กระท่อม

ตอนที่ 19 ขุนช้างกลับไปทูลสมเด็จพระพันวษากล่าวโทษขุนแผน ว่าลักพาภรรยาของตนไป สมเด็จพระพันวษาทรงบัญชาให้จมื่นศรี จมื่นไวย และขุนเพชร ขุนราม ยกพลไปบอกขุนแผนให้มาเฝ้า พวกพลติดตามไปจนพบขุนแผน และเกิดการต่อสู้กัน ขุนเพชรและขุนรามถูกขุนแผนฆ่าตาย จมื่นศรี จมื่นไวย และขุนช้างจึงถอยทัพกลับมาทูลสมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาริ้วมากจึงให้มโหฬารไปยิงหัวเมืองให้จับเป็นขุนแผนในฐานะคนร้าย

ตอนที่ 20 ขุนแผนใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับนางวันทอง จนนางวันทองตั้งครรภ์ ขุนแผนเกรงว่านางวันทองจะลำบากจึงพาขึ้นไปเมืองพิจิตรพักอาศัยอยู่ที่บ้านพระพิจิตร และนางบุษบาซึ่งในเวลานั้นนางแก้วกิริยาได้ตัวลาออกจากบ้านขุนช้างไปทำมาค้าขายอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา วันหนึ่งขุนแผนปรารถนาจะเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาเพื่อสารภาพผิด พระพิจิตรและนางบุษบาช่วยจัดแจงเป็นธุระให้ ขุนแผนและนางวันทองเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาเมื่อถึงกรุงศรีอยุธยา ขุนแผนและนางวันทองพบนางแก้วกิริยา

ตอนที่ 21 จมื่นศรีนำตัวขุนแผนเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา จมื่นศรีกราบทูลตามใบบอกของพระพิจิตรว่าขุนแผนสำนึกผิด และได้มอบตัวกับพระพิจิตรซึ่งความจริงแล้วขุนแผนนั้นถูกขุนช้างใส่ร้าย สมเด็จพระพันวษาได้ฟังดังนั้นจึงให้จมื่นศรีสอบสวนชำระความและพบว่าขุนช้างผิดจริงและมีโทษถึงประหารชีวิต สมเด็จพระพันวษากลามความเห็นขุนแผนว่าควรประหารขุนช้างหรือไม่ ขุนแผนทูลขอให้ยกโทษประหารให้ขุนช้าง วันหนึ่งขุนแผนคิดถึงนางลาวทองจึงอ้อนวอนจมื่นศรีให้ทูลขอนางลาวทองคืนมาให้ตน สมเด็จพระพันวษาทรงพิโรธให้จำคุกขุนแผน นางวันทองกับนางแก้วกิริยาช่วยกันส่งเสียเยี่ยมเยียนขุนแผน ซึ่งการที่ขุนแผนต้องถูกจำคุกเพราะเรื่องนางลาวทองนี้ทำให้นางวันทองรู้สึกชิงชังนางลาวทองมากขึ้นไปอีก



ตอนที่ 22 ศรพระยาเล่าเรื่องขุนแผนติดคุกให้ขุนช้างฟัง ขุนช้างกับศรพระยาคิดกันให้คนไปดูนางวันทอง วันหนึ่งนางวันทองออกจากบ้านไปเยี่ยมขุนแผนแต่มีคนมาดุดันนางไป โดยอ้างว่านางวันทองเป็นหนี้ต้นทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปช่วยเหลือ คนร้ายนำตัวนางวันทองมาส่งให้ขุนช้าง ขุนช้างแกล้งตัดพ้อนางวันทองที่ไปอยู่กับขุนแผน นางวันทองขอให้ขุนช้างส่งนางคืนให้กับขุนแผนและหาภรรยาใหม่แต่ขุนช้างไม่ยอม เพราะยังรักนางวันทองอยู่ นางวันทองเห็นว่าตนครรภ์แก่จึงยอมอยู่กับขุนช้าง

ตอนที่ 23 นางวันทองคลอดลูกเป็นชายขุนช้างคิดว่าเป็นลูกของตนจึงหลงรักและเลี้ยงไว้จนโต นางวันทองรำพึงถึงขุนแผนและนางแก้วกิริยาเพราะไม่ทราบว่าเป็นอย่างไรบ้าง เมื่อลูกชายเติบโตอายุได้เก้าปีนางวันทองตั้งชื่อลูกชายว่าพลายงาม ทำให้ขุนช้างรู้ว่าพลายงามไม่ใช่ลูกตน จึงลงมือฆ่าเสียในป่า แต่ผีพรายของขุนแผนมาช่วยไว้ได้ นางวันทองเที่ยวตามหาพบพลายงามยังไม่ตายจึงเล่าความจริงให้พลายงามฟังว่า พ่อที่แท้จริงคือขุนแผนและสั่งให้พลายงามเดินทางไปอยู่กับนางทองประศรีผู้เป็นย่าที่เมืองกาญจนบุรี เมื่อถึงนางทองประศรีรับขวัญหลานและพาไปพบขุนแผนที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อแนะนำให้สองพ่อลูกได้รู้จักกัน

ตอนที่ 24 นางทองประศรีเล่าเรื่องขุนช้างจะฆ่าพลายงามให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนโกรธ ขุนช้างคิดจะตามไปฆ่าเสียให้ตายแต่นางทองประศรีห้ามขุนแผนไว้ ขุนแผนฝากนางทองประศรีให้ช่วยเลี้ยงดูพลายงาม นางทองประศรีรับปากแล้วพาพลายงามกลับบ้านที่กาญจนบุรี เมื่ออายุได้สิบสามปีนางทองประศรีโดนจุพลายงาม พลายงามล่ายไปหาขุนแผนในป่าทำราชการ ขุนแผนจึงฝากให้จมื่นศรีค้อยดูแลและถวายตัวพลายงามเป็นมหาดเล็ก

ตอนที่ 25 เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแด่สมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาให้พระทัยน้ำขึ้นไปรับนางสร้อยทองเจ้าเชียงใหม่ ให้ตรีเพชรคุมพลไปแย่งนางสร้อยทองไปได้และทำให้กรุงศรีอยุธยาขึ้นไประบอาณางคืน สมเด็จพระพันวษาทรมหาผู้นำทัพไปรบกับเจ้าเชียงใหม่พลายงามจึงรับอาสาและทูลขอให้ขุนแผนผู้เป็นพ่อไปร่วมรบด้วย วันเคลื่อนทัพนางแก้วกิริยาคลอดลูกเป็นชาย ให้ชื่อว่าพลายชุมพล ขุนแผนและพลายงามยกทัพมาถึงเมืองลพบุรี ขุนแผนแวะเอาดาบที่ซ่อนไว้ที่โพรงไม้บ้านดาบโก่งธนู ขุนแผนและพลายงามไปถึงเมืองพระพิจิตร พลายงามให้ขุนแผนขอนางศรีมาลากุลสาวพระพิจิตรและนางบุษบา ขุนแผนและพลายงามยกทัพไปถึงเมืองเชียงใหม่ช่วยพระทัยน้ำจับเจ้าเชียงใหม่กับมเหสีและลูกสาว แล้วอัญเชิญนางสร้อยทองกลับคืนมาถวายสมเด็จพระพันวษา

ตอนที่ 26 นางวันทองเล่าเรื่องจนเหนื่อยอ่อนกำลังถึงเป็นลมสลบลง ขุนแผนกับจมื่นไวยช่วยกันแก้ไขจนฟื้น จมื่นไวยฝากแม่กับขุนแผนและพระยายมราช ให้อรการประหารไว้ก่อน ตนเองจะไปทูลขอกองโทษให้แม่ประชานขอร้องให้นางวันทองเล่าเรื่องต่อไปอีก นางวันทอง

พยายามเล่าเรื่องราวให้ฟังต่อว่า หลังจากขุนแผนและพลายงามชนะศึกและยกทัพกลับมาเฝ้าสมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาปูนบำเหน็จแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นพระสุรินทราภาไชย และพลายงามเป็นจมื่นไวยวรนาถและมอบนางสร้อยฟ้าธิดาของเจ้าเชียงใหม่ให้เป็นภรรยาของจมื่นไวยวรนาถ ขุนแผนทูลว่าจมื่นไวยหมั้นหมายกับนางศรีมาลาไว้ก่อนแล้ว

ตอนที่ 27 สมเด็จพระพันวษาให้บอกพระพิจิตรและนางบุษบาพาตัวนางศรีมาลาผู้เป็นลูกสาวลงมาจัดงานวิวาห์กับจมื่นไวยพร้อมกันกับนางสร้อยฟ้า นางวันทองทราบข่าวว่าจมื่นไวยจะแต่งงานจึงรีบจัดข้าวของไปช่วยงานและลาขุนช้างเดินทางไปถึงบ้านจมื่นไวย สมเด็จพระพันวษาให้ส่งตัวนางสร้อยฟ้าแก่จมื่นไวย ขุนช้างเดินทางจากสุพรรณตามมาร่วมงาน และได้ดื่มเหล้าจนเมาอาละวาดว่าจมื่นไวยนั้นเนรคุณ สร้างความอับอายแก่จมื่นไวยอย่างยิ่ง จมื่นไวยจึงเข้าวิวาทกับขุนช้าง นางวันทองเข้าไปห้าม ขุนแผนว่านางวันทองเข้าข้างชู้มากกว่าลูกจมื่นไวยให้บ่าวจัดการขุนช้างจนสลบ นางวันทองเข้าช่วยแก้ไขจนขุนช้างฟื้นขึ้น ขุนช้างพานางวันทองกลับบ้านที่เมืองสุพรรณและเข้าเฝ้ากราบทูลฟ้องเรื่องจมื่นไวยแก่สมเด็จพระพันวษา

ตอนที่ 28 สมเด็จพระพันวษาให้หาจมื่นไวยมาสอบสวน แต่ทั้งจมื่นไวยและขุนช้างให้การไม่ตรงกันสมเด็จพระพันวษาจึงให้ทั้งคู่แข่งกันดำน้ำ ขุนช้างแพ้การดำน้ำพิสูจน์ความจริง สมเด็จพระพันวษาพิโรธสั่งให้ประหารขุนช้าง นางวันทองทราบเรื่องขุนช้างถูกสั่งประหารจึงเดินทางมาขอร้องไห้จมื่นไวยช่วยทูลขอชีวิตขุนช้าง สมเด็จพระพันวษาทรงประทานอภัยโทษตามคำขอของจมื่นไวยทำให้ขุนช้างซาบซึ้งในบุญคุณของจมื่นไวยและพานางวันทองกลับบ้านที่เมืองสุพรรณบุรี

ตอนที่ 29 จมื่นไวยรำพึงถึงนางวันทองผู้เป็นมารดา อยากให้กลับมาอยู่ด้วยกันจึงเดินทางไปหานางวันทองที่เมืองสุพรรณบุรี จมื่นไวยขอร้องวิงวอนให้นางวันทองไปอยู่กับขุนแผนที่บ้าน นางวันทองปฏิเสธจมื่นไวยแกล้งตัดพ้อและขู่ว่าจะฆ่าขุนช้างเสีย นางวันทองจึงยอมไปด้วยเมื่อขุนช้างตื่นขึ้นมาเที่ยวหานางวันทองแต่ก็ไม่พบจมื่นไวยให้วิเสทผลไปแจ้งข่าวแก่ขุนช้างว่านางวันทองไปช่วยดูแลคนที่กำลังไม่สบายขุนช้างรออยู่หลายวันก็ไม่เห็นนางวันทองกลับมา จึงแอบส่งคนไปสืบข่าวและทราบว่างจมื่นไวยไม่ได้ป่วยจึงแน่ใจว่างจมื่นไวยมาลวงพาแม่หนีไป ขุนช้างเลยทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากล่าวโทษสมเด็จพระพันวษาให้หาตัวขุนแผน จมื่นไวยและนางวันทอง มาชำระความพร้อมกันกับขุนช้าง

ตอนที่ 30 ฝ่ายนางวันทองเมื่อมาอยู่กับจมื่นไวยและลูกสะใภ้ก็ไม่ได้มีความสุข วันหนึ่งตำราวจนมาแจ้งเรื่องว่ามีรับสั่งให้ขุนแผน จมื่นไวยและนางวันทอง ไปเฝ้าเพื่อแก้คดีสมเด็จพระพันวษาทรงสอบสวนชำระความ เรื่องความและตัดสินให้นางวันทองตัดสินใจเลือกว่าจะอยู่

กับใคร ระหว่างขุนแผน ขุนช้าง หรือจมื่นไวย นางวันทองตัดสินใจไม่ได้สมเด็จพระพันวษารู้ว และตัดบริภาษนางวันทองว่าเป็นหญิงหลายใจและสั่งประหารชีวิตนางวันทอง

ตอนที่ 31 นางวันทองเล่าเรื่องเสร็จแล้วก็พรวดพราดถึงชีวิตที่ไม่แน่นอนครวญลาประสาธ สัมผัสต่าง ๆ และตกเตือนผู้หญิงให้ระมัดระวังเรื่องความรักอย่าหลงคารมชายโดยง่ายต้องรู้จัก ครองตัวให้ดี ให้ชีวิตของนางเป็นเยี่ยงอย่าง และตกเตือนผู้ชายให้มีความเห็นใจแก่ผู้หญิง อย่าฝักใฝ่แต่ความรักจนลืมหน้าที่ของตนหรือไม่คิดถึงอนาคตของตน และเน้นย้ำให้ทั้งชาย และหญิงรู้จักรักษาเกียรติของตนพร้อมขอมอบเรื่องของตนไว้ในวรรณคดี

ตอนที่ 32 จมื่นไวยเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาและทูลขอภัยโทษให้แก่นางวันทอง สมเด็จพระพันวษาทะยอย่นจึงยอมอภัยโทษให้ จมื่นไวยดีใจมากรีบขึ้นม้าโบกธงขาวมาที่ ตะแลงแกงพระยายมราชเข้าใจคิดว่า สมเด็จพระพันวษาทรงพิโรธให้มาเอาผิดคนมาที่ ทำ การชักช้างจึงเร่งให้ประหารนางวันทอง ขุนแผนพยายามเข้าขัดขวางจึงเกิดการยื้อยุดกันขลุมน แต่แล้วในที่สุดเพศเมฆาตก็ย่องเข้าฟันนางวันทองถึงแก่ความตาย

### กลวิธีการนำเสนอเรื่องนิราศขุนช้างขุนแผน

หากพิจารณาวิธีการนำเสนอเรื่องของนิราศขุนช้างขุนแผนจะพบว่า ผู้ประพันธ์ได้เลือก นำเสนอเรื่องราวผ่านมุมมอง (point of view หรือ viewpoint) ของนางวันทองโดยให้นางวันทอง เล่าเรื่องราวทั้งหมดโดยใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งแทนตัวว่า “ฉัน” อยู่ตลอดเวลาทั้งเรื่องยกตัวอย่าง เช่น

|                             |                                 |
|-----------------------------|---------------------------------|
| ชีวิตฉันวันทองต้องคลอนแคลน  | นิราศรักเรื่องร้างขุนช้างขุนแผน |
|                             | วิปริตโยคโศกแสนโศกาลัย          |
|                             | (นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)      |
| ในวันนั้นฉันออกไปนอกบ้าน    | เดินเซซังชมซานสู่ก้มหน้า        |
| จะไปเยี่ยมขุนแผนภัสตา       | ถูกอุศคร่ำคว่ำไขว้ไม่รู้ตัว     |
| เขากล่าวหาว่าฉันนั้นเป็นหนี | ได้หลบหนีมันมาทั้งเมียผัว       |
| พวกชาวบ้านพลันเข้าพันพัว    | ไม่กล้าช่วยด้วยกลัวเพราะเกรงภัย |
|                             | (นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)      |

การเลือกนำเสนอเรื่องราวโดยใช้มุมมองสรรพนามบุรุษที่ 1 ดังกล่าวนอกจากจะเป็นกลวิธี ที่มีความแปลกใหม่เพราะไม่เคยปรากฏมาก่อนในนิราศวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ แล้วยังส่งผลให้ผู้อ่าน เกิดความรู้สึกเข้าใจและเห็นใจตัวละครนางวันทองมากขึ้น เพราะเหมือนผู้อ่านได้เข้าไปนั่งอยู่ใน หัวใจของนางวันทองได้รับทราบถึงความคิด ความรู้สึกตลอดจนเหตุผลในการกระทำ และ/หรือ ไม่กระทำการต่าง ๆ อย่างชัดเจน

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ยังเลือกใช้การเปิดเรื่องหรือการเริ่มต้นเรื่องในนิราศขุนช้างขุนแผนอย่างน่าสนใจ ด้วยเหตุการณ์ที่นางวันทองคร่ำครวญถึงชะตาชีวิตตนเอง ขณะที่เดินทางมาที่ลานประหารซึ่งมีความสัมพันธ์กับขนบการเดินทางของวรรณคดีนิราศเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นการนำเหตุการณ์ในตอนท้ายเรื่องของบทเสภาขุนช้างขุนแผนมาเป็นบทเปิดเรื่องนิราศขุนช้างขุนแผนซึ่งเป็นกลวิธีที่ช่วยสร้างความใคร่รู้เรื่อง (suspense) ให้แก่ผู้อ่านในอีกประการหนึ่งด้วย

สำหรับวิธีการนำเสนอเนื้อหาในนิราศขุนช้างขุนแผนแบ่งเป็น 2 ส่วนอย่างชัดเจน คือ เหตุการณ์ปัจจุบันที่นางวันทองกำลังจะถูกประหารชีวิต และเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องเล่าชีวิตที่ผ่านมาของนางวันทองที่ได้เล่าให้ประชาชนชาวกรุงศรีอยุธยาฟัง ขณะที่กำลังจะอยู่ในวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งถูกนำเสนอในลักษณะของการตัดสลับกัน ดังสามารถแสดงเป็นตารางกลวิธีนำเสนอเรื่องของนิราศขุนช้างขุนแผนต่อไปนี้

| เหตุการณ์ปัจจุบัน                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | เรื่องเล่าของนางวันทอง                                                                                                                                            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| นางวันทองรำพึงถึงตนเองที่ต้องโทษประหาร และขณะที่นางวันทองถูกผู้คุมคุมตัวไปยังลานประหารนั้น นางวันทองก็ได้พรรณนาถึงสิ่งต่าง ๆ ระหว่างทางที่ได้พบเห็นนอกจากนั้นยังพรรณนาถึงความเจริญของกรุงศรีอยุธยาและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เมื่อมาถึงลานประหารประชาชนที่มาดูการประหารก็อยากรู้สาเหตุที่นางต้องโทษประหารจึงขอร้องให้นางวันทองเล่าเรื่องให้ฟังนางวันทองจึงเล่าถึงความหลัง |                                                                                                                                                                   |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | เหตุการณ์ที่พลายแก้วไปทัพที่เชียงทอง จากนั้นเนื้อเรื่องก็ดำเนินเรื่องไปตามบทเสภาขุนช้างขุนแผนจนถึงตอนขุนแผนและพลายงามได้ช่วยชนะจากศึกเชียงใหม่ และเชิญนางสร้อยทอง |
| นางวันทองสลับไปด้วยความอ่อนเพลีย ขุนแผนและจมื่นไวยได้ช่วยกันแก้ไขจนพ้น จากนั้นจมื่นไวยตัดสินใจที่เดินทางไปเฝ้าสมเด็จพระพันวษา เพื่อขอร้องโทษให้นาง                                                                                                                                                                                                                            |                                                                                                                                                                   |

| เหตุการณ์ปัจจุบัน                                                                                                                                                                                                                                                                                      | เรื่องเล่าของนางวันทอง                                                                                                                                                                                                                   |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| วันทองเมื่อนางวันทองฟื้นขึ้นประชาชนก็<br>ขอร้องไห้ นางเล่าเรื่องต่อ                                                                                                                                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                                          |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | เหตุการณ์ที่สมเด็จพระพันวษาปูนบำเหน็จ<br>แต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นพระสุรินทราภาไชยและ<br>พลายงามเป็นจมนไวยวรรณารถและมอบนาง<br>สร้อยฟ้าธิดาของเจ้าเชียงใหม่ให้เป็นภรรยา<br>ของจมนไวยวรรณางจนถึงตอนสมเด็จพระพัน<br>วษาสั่งประหารชีวิตนางวันทอง |
| นางวันทองรำพึงถึงความไม่แน่นอนในชีวิต<br>และกล่าวตักเตือนเพื่อนหญิงชายและฝาก<br>เรื่องที่เล่าฝากไว้ในวรรณคดีสมเด็จพระ<br>พันวษาพระทัยอ่อนจึงยอมอภัยโทษให้<br>จมนไวยดีใจมากรีบขึ้นม้าโบกธงขาวมาที่<br>ตะแลงแกงพระยายมราชเข้าใจผิด จึงเร่งให้<br>ประหารนางวันทองเพฆฆมาตเข้าฟันนาง<br>วันทองถึงแก่ความตาย |                                                                                                                                                                                                                                          |

### จากบทเสภาถึงบทนิราศ : ความสัมพันธ์กับวรรณคดีต้นเรื่อง

เมื่อนำนิราศขุนช้างขุนแผนมาพิจารณาเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวรรณคดีต้นเรื่องคือ บทเสภาขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณพบลักษณะความสัมพันธ์หลายประการดังนี้

ความสัมพันธ์กับวรรณคดีต้นเรื่องประการแรกคือ การตัดเหตุการณ์และการตัดรายละเอียด แม้ว่าผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผนตั้งใจจะนำเสนอเรื่องราวชีวิตของนางวันทองตั้งแต่ต้นจนวาระสุดท้าย แต่เนื่องจากเรื่องราวตามเนื้อเรื่องในบทเสภาขุนช้างขุนแผนมีความยาวและรายละเอียดค่อนข้างมาก ดังนั้นสิ่งที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนก็คือการที่ผู้ประพันธ์เลือกที่จะตัดเหตุการณ์หรือตัดตอนรายละเอียดของเหตุการณ์ออกไป ยกตัวอย่าง เช่น การตัดเหตุการณ์ในวัยเด็กและครอบครัวของพลายแก้ว นางพิมพิลาไลย และขุนช้าง และตอนที่พลายแก้วเป็นเณร ออกไปโดยเริ่มต้นเรื่องเล่าของนางวันทองตั้งแต่ตอนพลายแก้วต้องจากนางพิมพิลาไลยไปทำศึกที่เมืองเชียงทองดังข้อความต่อไปนี้

แต่แรกเริ่มร่วมหอพอพลายแก้ว  
มอบชีวิตจิตใจให้ประคอง  
ได้คลายโศกโลกนี้มีแต่สุข  
นึกไม่เห็นเวรกรรมที่ทำมา  
พอพลายร้างห่างน้องต้องไปทัพ  
อสุณีบาดพาดสายต้องกายตน  
พ็อยุ่ร่วมร่วมหอพอเป็นเพื่อน  
สู้ชื่นชมชมรักหักอาลัย  
พี่เป็นชายชาตรีที่สามารถ  
น้องเป็นหญิงก็หายระคายเคือง

รักกันแล้วก็ไม่คิดมีคู่สอง  
เป็นเกือกทองรองรับไม่ร้างรา  
ลืมความทุกข์ทั้งหลายในกายหน้า  
จะพิศพาพรากรเราให้รื้อนรณ  
เหมือนใช้จับเจ็บจุกทุกขุมขน  
แสนทุกข์ทนที่จะอ้างได้อย่างไร  
ไม่ข้ามเดือนขุกเข็ญเป็นไปได้  
เกียรติของไทยไทยสร้างไว้ต่างเมือง  
ได้ชูชาติชาวไทยให้กระเดื่อง  
คอยข่าวเรื่องรบรักจักคืนมา

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

การเริ่มต้นเรื่องเล่าของชีวิตนางวันทองด้วยการพลัดพรากจากพลายแก้วนั้นนอกจากจะสอดคล้องกับขนบของนิราศที่เกี่ยวข้องการเดินทางพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักแล้วยังนับว่าเป็นการเริ่มต้นของเหตุการณ์ความวุ่นวายทั้งหมด คือ ทำให้ขุนช้างได้โอกาสที่จะใช้เล่ห์เพทุบายให้นางวันทองต้องมาแต่งงานกับตน จนทำให้เกิดเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างขุนช้าง ขุนแผน และนางวันทองตามมาอีกด้วย

สำหรับการตัดทอนรายละเอียดนั้นพบว่า มีความสัมพันธ์กับการที่ผู้ประพันธ์เลือกที่จะนำเสนอเรื่องด้วยมุมมองของนางวันทองอย่างเด่นชัด กล่าวคือ นอกจากการเลือกใช้มุมมองของนางวันทองและใช้นางวันทองเล่าเรื่องโดยใช้คำสรรพนามบุรุษที่หนึ่งว่า “ฉัน” ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงชะตาชีวิตของนางวันทองได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น แล้วยังเอื้อต่อการเลือกตัดทอนรายละเอียดของเรื่องให้ง่ายขึ้นด้วย ดังจะพบว่าเหตุการณ์บางช่วงไม่เกี่ยวข้องกับนางวันทองโดยตรง ผู้แต่งก็ตัดออกไปไม่กล่าวถึงหรืออาจใช้การบรรยายอย่างรวบรัดแทน เช่น เหตุการณ์ตอนพลายแก้วเดินทางไปทำศึกที่เชียงใหม่ เหตุการณ์ตอนขุนแผนและพลายงามไปรบศึกที่เชียงใหม่ แต่เหตุการณ์ตอนใดที่มีผลกระทบต่อชะตาชีวิตของนางวันทองโดยตรงผู้แต่งก็จะถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของนางวันทองไว้อย่างละเอียด เช่น เหตุการณ์ที่นางวันทองปะทะกับนางลาวทอง เป็นต้น

ตัวอย่างของการตัดทอนรายละเอียดและใช้การบรรยายเรื่องราวอย่างรวบรัดแทน ได้แก่ ตอนกำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่ หรือ ที่เรียกกันอย่างล้าลองว่าตอนตีดาบ ซ้อมม้า หากุมาร ซึ่งในบทเสภาขุนช้างขุนแผนได้กล่าวถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ตอนนี้ โดยใช้กลอนมากกว่า

300 บท แต่ในนิราศขุนช้างขุนแผนกลับใช้การบรรยายเรื่องราวอย่างรวบรัดโดยใช้กลอนเพียงแค่ 7 บท เท่านั้น ดังบทกลอนต่อไปนี้

ขุนแผนใช้ใจโจรทุจริต  
มีท่ามาหาเกินเข้าร่วมกัน  
เกิดห่มเถียงทำหายกันหลายข้อ  
ให้คลุ้มคลั่งนั่งนอนเพราะอ่อนเพลีย  
อาคมขลังอ้ายเขยเขาเก่งกว่า  
ตะเข้ใหญ่ในคลองต้องกัดกัน  
คิดอุบายถ่ายทำกำจัดเสีย  
ขุนแผนดูรู้เท่าไม่เมาเมา  
วอนขอลูกพอหลับกลับฝ่าทอ  
คิดติดตามปราบเหล่าทรชน  
พอได้ฤกษ์เบิกเหล่าฟ้าเปรี้ยงเปรี้ยง  
ทั้งมีดเมฆม้วนฝนพรำพรำ  
เกิดแสงสีมีสายประกายวาบ  
ด้วยแคล่วคล่องท่องเที่ยวทั้งใกล้ไกล

พ่อตาคิดรังเกียจเกิดเคียดฉันท  
ทุกวันกอดเข้าเฝ้าแต่เมีย  
อิตาพ่อแพ้ยเลยเลี้ยวเสีย  
แพ้ววิชาปรึกษาเมียต้องอายมัน  
จนเกินหน้าพอใจให้เหวหวั่น  
ถ้าน้อยนั้นเล็กเหลือเสื่อสองตัว  
จึงให้เมียวางยาฆ่าอ้ายผัว  
แก้งยวนยั่วเย้าหยอกหลอกเมียตน  
ปลุกเป็นกุมารทองเที่ยวล่องหน  
หาเหล็กที่คงทนมารวมทำ  
สั่นเสียงเพียงพឹងจะพลิกคว่ำ  
ที่ห้วยหนองคลองน้ำกินองไป  
ซื้อดาบฟ้าพินพินเหล็กไหล  
จนซื้อได้มาตีสีหมอกมา

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

ความสัมพันธ์กับวรรณคดีต้นเรื่องประการต่อมาคือ การเพิ่มบทพรรณนาและบทครวญของตัวละครต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับขนบของวรรณคดีนิราศมากขึ้น เช่น การเพิ่มบทพรรณนาชมกรุงศรีอยุธยาในตอนต้นเรื่อง ระหว่างทางที่นางวันทองเดินทางตามผู้คุมไปยังลานประหารซึ่งมีทั้งการชมศิลปะในพระนครศรีอยุธยา และศิลปะในวัดเจดีย์พระอารามต่าง ๆ ทั้งสภาพบ้านเมืองความเป็นอยู่ และประเพณีของชาวอยุธยาในหน้าเทศกาลต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น

เมื่อเดินทางพลางแลชะเง้อแฉ่ง  
พระเจดีย์ปรากฏเด่นเห็นแต่ไกล  
ประกับก่อย่อมุมเป็นซุ้มชอก  
เทวรูปรองรับอยู่นาน  
พระอารามงามผดาดสะอาดเอี่ยม  
กำแพงรอบขอบขันขลิบ  
เห็นข้อฟ้าเพื่อยึดตังนางพ่อน

เสียดายแดนอยุธยาเคยอาศัย  
ดูไสดังสวรรค์ชั้นวิมาน  
ประดิษฐ์ดอกดวงไว้ได้แท่นฐาน  
มีชั้นชานเชิงไว้ได้บูชา  
แลยอดเยี่ยมอยู่อย่างกลางเวหา  
ทั้งศาลารายเรียงเคียงเคียงกัน  
เมื่อกรายกร่อนฮ้อยงามเจิดฉาน

ใบระกานาคาเข้าเหยียดยัน  
บราลีมียอดอยู่อกไก่  
พระพายพัดกระพือพามาพะพิง  
ที่หน้าบันพรรณรายเทพารักษ์  
กรอบกระหนกหกหันเทพอัญเชิญ  
กระจำงแจ่มกระจกกนกนกรัตน์  
ยอดเสาชุ่มห่มห้วยกลีบบัวบาน

สะดุ้งตื่นดูเห็นเหมือนเป็นจริง  
กระติ่งใหญ่น้อยฟังดังกรูกริ่ง  
เสียงไว้วังวังเวงเป็นเพลงเพลิน  
พระสีพักตร์พรหมทรงบนหงส์เหิน  
แลเจริญลาวยิจิตรพิสดาร  
เรื่องจำรัสรุ่งโรจน์โบสถ์วิหาร  
ที่ทวารล้วนสุวรรณอันบรร

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

นอกจากการพรรณนามเมืองแล้วยังปรากฏว่าผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผนได้เพิ่มบทพรรณนามหาธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะบทครวญตามขนบนิราศเอาไว้อีกจำนวนมาก เช่น บทชมธรรมชาติตอนนางวันทองเดินทางไปดูต้นโพธิ์ ซึ่งผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผนได้แทรกบทชมปลาและชมดอกไม้ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับอารมณ์โศกของนางวันทองซึ่งมีความยาวถึง 119 บท และขณะที่นางวันทองเดินทางกลับจากไปดูต้นโพธิ์ผู้ประพันธ์ก็ยังได้แทรกบทชมนกและชมสัตว์ป่าต่าง ๆ อีก 90 บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

### บทชมปลา

เห็นเทพโศกพามาเป็นหมู่  
ฉันลำบาศยากใจครรโลจระ  
ปลาไหลพลักระดิกกระโดงหาง  
เจ้ารู้สึกเป็นสุขไม่ทุกข์ใจ

เห็นสวายนว่ายวนจนเวียนหัว  
แล้วผุดโผล่โผงผางข้างนาวา  
เหมือนฉันทุกขระทมทรวงไม่สร้างสัน  
ครวญถึงคู่มีรู้เห็นว่าเป็นตาย

เห็นปลาคว้าว่ายเคล้าเจ้าคลอคู่  
จึงอาฆาตพาดพิดเข้ากัดกัน  
ตัวฉันนี้มิใช่ชายทำลายรัก  
ทุกวันคืนกลืนกล้ำแต่น้ำตา

ต่างว้ายเรียงเคียงคู่อยู่สลอน  
ให้สังหรณ์จะเห็นเป็นอย่างไร  
ว่ายอยู่กลางคองคชาลาคัย  
ฉันนี้ใคร่อยากเป็นเหมือนเช่นปลา

เจ้าทอดตัวตามคู่อยู่ฝั่งฝ้า  
เที่ยวไปมาหมกหมุ่นอยู่วนวาย  
อาครุดิ้นแด้นจนขวัญหาย  
สวีสวายไม่เว้นแต่ละวัน

ตัวเจ้าชูชูแย่งเข้าแข่งขัน  
ต่างเหินทกทางกลางคองคชา  
เข้าหาหยักให้ห่างเสนหา  
ทุกเวลารอคู่อยู่ที่ไกล



เห็นน้ำเงินเงินหรือเป็นซื้อชี้  
ยอมยากจนทนสู้อยู่ลำพัง  
ไม่เหมาะมาดทาสน้ำเงินให้เกินศักดิ์  
ถึงยากจนคนแค้นแสนกันดาร

เห็นชะโดไหลหัวแล้วหกหัน  
ให้เราร้อนนอนนั่งทั้งเย็นเดิน  
ต้องผลุดลูกผลุดนั่งคอยฟังข่าว  
กลืนน้ำกลั้วก็ฝืนเหมือนกลืนยา

### บทหมอดอกไม้

เห็นรำเพยฉ่นเคยรำเพยพัด  
ร้อนนอกในน้องมาพยายาม  
พี่จากจรร้อนเรไปเห่ห่าง  
เมื่อร้อนรุ่มกลุ่มกลัดชิดนอกใน

เห็นช่องนางอย่างช่องของน้องน้อย  
ได้ตกแต่งเติมไว้ให้โสภี  
ตั้งแต่พราจากเหยาเจ้าพี่เอ๋ย  
ปวดขมับจับเขม่าน้ำมันทา

เห็นสร้อยทองเหมือนทองของน้องน้อย  
ตุ้มหูห้อยสร้อยระย้าพี่ปรามภัก  
มาตลาดคล้ายให้ครวญหวนละห้อย  
มีแต่ห้วงห้อยศอรำรอกัน

เห็นสาวคนธเคยปรุงจรงกลืน  
ระรื่นรสรวรินส่งกลิ่นไกล  
ถูกลมหวนพัดหายละลายกลืน  
สิ้นกลิ่นรสกลืนรักสักก็ปี

ถึงมั่งมีมากมายก็ไม่หวัง  
จะขอตั้งความสัตย์ปฏิญาณ  
ต้องเสียรักเสียรู้ผู้เผาผลาญ  
ขออย่าพานพบชาติทาสน้ำเงิน

ก็เหมือนฉนวนวิตรกระหระเหิน  
ไม่เพลิดเพลีนผ่องใสจะไปมา  
เมื่อเปิบข้าวเดียวค้ำครวญครางหา  
คอยไหลหน้าตาดูเสียหูฟัง

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

พี่กลุ่มกลัดร้อนกายคอยไถ่ถาม  
ให้รับความรุ่มร้อนชุ่มชื่นใจ  
น้องครวญครางคิดเห็นเป็นโฉน  
จะได้ใครโบกปิดคอยพัดวี

เคยสอดสอยแซมเส้นใส่เกศี  
เมื่อนี้เห็นเห็นเย็นเย็นตา  
น้องลืมเลยเสยสาแค้นเกศา  
มิรู้ว่าจะแต่งไว้ให้ใครชม

ทำสายสร้อยสวมใส่ไว้สวยสม  
ด้วยคำคมขมเล่นไม่เว้นวัน  
จะเศร้าสร้อยโถมทรวงเพราะโสภีคลย  
ให้งั้นเหงาหงอยสร้อยเศร้าใจ

ทิพย์ประทีนสุคนธาคราสดใส  
เคยกลั้วกลั้วได้กลิ่นต่างยินดี  
พี่มาสิ้นกลิ่นน้องก็หมองศรี  
กลิ่นของพี่ที่ลับจะกลับคืน

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

ในนิราศขุนช้างขุนแผนมีเพียงปรากฏแต่บทพรรณนาชมธรรมชาติของนางวันทองเท่านั้น ยังมีบทพรรณนาชมธรรมชาติของตัวละครอื่นด้วย เช่น บทพรรณนาชมป่าขมนกและชมสัตว์น้ำของขุนแผนในตอนที่พานางวันทองหนีมาจากเรือนของขุนช้าง และเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าความยาวประมาณ 90 บท และบทพรรณนาชมธรรมชาติของขุนช้าง ขณะที่เดินทางออกติดตามหานางวันทองในป่าความยาว 20 บท เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาบทพรรณนาชมธรรมชาติที่ปรากฏนิราศขุนช้างขุนแผนแล้วพบว่ามียอยู่ 2 ลักษณะก็คือบทพรรณนาชมธรรมชาติที่ไม่มีอยู่เดิมในบทเสภาขุนช้างขุนแผน แต่เป็นการแต่งขึ้นมาใหม่โดยผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผน ได้แก่ บทชมธรรมชาติของนางวันทองตอนที่ไปจุดน้ำโพธิ์ทั้งขาไปและขากลับ และบทชมธรรมชาติของขุนช้างที่ออกติดตามหานางวันทองในป่า ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ บทพรรณนาชมธรรมชาติที่มีอยู่ในบทเสภาขุนช้างขุนแผนอยู่แล้ว แต่ผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผนนำมาแต่งขยายความให้ละเอียดพิสดารมากยิ่งขึ้น เช่น บทพรรณนาชมป่า ขมนก และชมสัตว์น้ำของขุนแผนในตอนที่พานางวันทองหนีมาจากเรือนของขุนช้าง และเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า

การเพิ่มรายละเอียดอีกลักษณะหนึ่งก็คือการแต่งขยายความจากเนื้อความในบทเสภาขุนช้างขุนแผน กล่าวคือ ในบทเสภาขุนช้างขุนแผน มีปรากฏเหตุการณ์ดังกล่าวแต่ผู้ประพันธ์นิราศขุนช้างขุนแผนได้นำมาเพิ่มเติมรายละเอียดลงไปให้มากยิ่งขึ้น เช่น เหตุการณ์ตอนกำเนิดพลายงามในบทเสภาขุนช้างขุนแผน ได้กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่าขุนช้างก็ยินดีในการกำเนิดของพลายงามเพราะเข้าใจผิดว่าเป็นลูกของตนแต่ในนิราศขุนช้างขุนแผนนั้น ผู้ประพันธ์ได้เพิ่มรายละเอียดเพื่อให้เห็นว่าขุนช้างรักพลายงามอย่างยิ่ง ด้วยการให้ขุนช้างเป็นคนคอยดูแลและร้องเพลงกล่อมพลายงามนอน ตลอดจนถึงให้ขุนช้างได้วาดฝันถึงสิ่งต่าง ๆ ที่จะจัดเตรียมไว้ให้แก่พลายงามในอนาคต เช่น หากพลายงามโตขึ้นจะหาลูกบ่าว ลูกสาวบ้านมาเป็นเพื่อนเล่น จะจ้างครูที่มีวิชาความรู้มาสอนหนังสือ เมื่อถึงวัยโง่จนจุกก็จะจัดเป็นงานใหญ่มีเขน หนึ่ง ลีเก จากนั้นก็จะจัดให้บวชตามธรรมเนียมประเพณีและเตรียมหาครูให้พลายงามแต่งงานดังข้อความต่อไปนี้

ขุนช้างงงหลงมเฝ้าชมเขย  
ให้จัดแจงแต่งเปลจะเห่กล่อม  
ทุกเช้าค่ำพร่ำสั่งเป็นกัณฑ์  
ที่บนเปลแขวนปลาระย้าย้อย  
ติดฝ้ายนัตถ์กันภัยไว้รอบเตียง

เทียวเปิดเผยพันผูกว่าลูกตน  
เฝ้าซักซ้อมสุมเสียงอยู่สับสน  
หาน้ำมนต์ดมหอมไว้พ้อเพียง  
ตะเพียนห้อยแกว่งให้ได้ยินเสียง  
ที่เฉลียงเรียงรูปแกะสลัก

.....

เฝ้าไฟผ่นพันผูกแต่ลูกน้อย  
ไม่ขาดแคลนแหวนประดับกับกำไล  
ตึกตาหาไว้ให้เจ้าเล่น  
วัฏระทิงลิงค่างทั้งช้างควาย  
สารพัดจัดไว้เครื่องใช้สอย  
เอาลูกบ่าวชาวบ้านชำนานูดี

ทำสายสร้อยเสมาหาไว้ให้  
เพชรพลอยใส่สวมอยู่ดูแพรพราว  
ขึ้นชนะนี้หมิ่นเมื่อดังใจหมาย  
กวางกระต่ายต่างตักทุกอย่างมี  
พอโตหน่อยค่อยสันตัดหัดกระบี่  
มาให้ขี่ควบขับกับรำทวน

รออีกหน่อยคอยเจ้าจะโกนจุก  
หาละครโขนหนังทั้งไถ่ไล่ไกล  
ทั้งเสภาตามีอีกตาแจ้ง  
เอาพรานป่ามาเรียงเคียงกันยืน

ให้สนุกสนานเป็นงานใหญ่  
เพลงปรบไถ่กั๊กกันเจ็ดวันคืน  
เขาแสดงตอนตึกช่างครึกครื้น  
แล้วยิ่งป็นเป็นขวัญวันมงคล

เมื่อต่อไปให้เจ้านั้นเข้าบวช  
หัดท่องเทศคาถาหาพน  
ที่ยังเห็นเป็นนาคอยู้นั้น  
ให้คนขับรับขวัญกันมากมี  
จะจัดช้างวามม้าไว้ให้ร้าย  
พวกกระบี่กระบองเดินร้องเรียง

ได้ซ่อมสวดศึกษาหาบรมผล  
สร้างกุศลสืบไว้ในทางดี  
จะทำขวัญลูกชายตั้งบายศรี  
หาดนตรีปีพาทย์มาพร้อมเพรียง  
มีคนคอยให้ขนประสานเสียง  
แซ่สำเนียงร้องรับจับระบำ

เมื่อถึงวัดจัดทำตามระเบียบ  
เดินวนรอบขอบขันฑเสมา  
ให้วันทองน้องเจ้าจูงเข้าโบสถ์  
ชายผ้าเหลืองเรื่องอรัมงามจับใจ

ให้ราบเรียบเรียงกันฉนนนำหน้า  
นาคผันผายยาย่าอุ้มผ้าไตร  
ได้ปราโมทย์มาตามความเลื่อมใส  
ดีหรือไม่แม่จำฉนปรารมภ์

เมื่อบวชแล้วเร่งงานการฉลอง  
ออกพรรษาสักมาหาคู่ชม  
แล้วปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแบ่งสมบัติ  
เมื่องานชุกทุกแห่งก็แบ่งเบา

ให้ถูกต้องเบ็ดเตล็ดจนเสร็จสม  
ได้รั้นรมย์สำราญอยู่บ้านเรา  
ไม่ข้องขัดจัดไว้ให้แก่เขา  
พี่กับเจ้าจะเกษมนอนเปรมปรีดี

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

สิ่งที่น่าสนใจในการดำเนินเรื่องตอนนี้ก็คือ ผู้ประพันธ์ได้กำหนดให้ขุนช้างนั้นรักพลายงามมากจึงทำหน้าที่เป็นผู้ร้องเพลงเท่กล่อมพลายงามตั้งแต่เด็ก ซึ่งเมื่อพิจารณาจากบทเพลงที่ขุนช้างร้องแล้วพบว่าผู้ประพันธ์ได้ใช้กลวิธีการเกริ่นการณ (foreshadowing) และการแฝงนัย (irony) เอาไว้ด้วย ดังนี้

เมื่อลูกอ่อนนอนเปลร้องเห่ช้า  
เอ๋ยไม่ใช่ดอกหนาแม่กาฟัก  
ครั้นเติบโตต่อมาकाสงสัย  
มิให้ลูกกาเหว่าเข้าใกล้มัน  
เหอเหินาเจ้าชู้เขารู้เช่น  
จินตหราหลงลมเฝ้าชมเชย  
เห่พระรถบทรจเมื่อตอนร้าง  
อย่าหลงคนชู้รักมักมายา  
เห่สสารโคกเศร้าแต่เจ้าเงาะ  
มิถือโทษโกรธใครทำใจเย็น

กาเหว่ามาไขให้แม่ไก่ฟัก  
กาหลงรักว่าลูกก็ผูกพัน  
เข้าจิกไล่รังเกียจด้วยเดียดฉันท์  
ไม่ชวนแอบไขไว้อีกเอ๋ย  
เทียวหลอกล่เล่นโลมเล่านะเจ้าเอ๋ย  
เขาละเลยกลับไปไม่เห่ห็นมา  
มาलगนางเมรีแล้วหนีหน้า  
ต่อน้ำตาขีดเข้าเศร้าล้าเคียด  
เขาเอ๋ยเยาะเหยียดหยามยามยุคเชษฐ  
เพราะไม่เห็นของดีที่ข้างใน

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

บทเพลงแม่กาเหว่า ที่ขุนช้างร้องกล่อมพลายงามนั้น มีเนื้อหาว่าแม่กาเหว่าออกไข่ แล้วก็เอามาหลอกให้แม่กาช่วยฟัก แม่กานี้กว่าไข่นั้นเป็นลูกของตนก็เฝ้าฟุมฟักเอาใจใส่อย่างดี แต่เมื่อไข่นั้นฟักเป็นตัวและโตขึ้น แม่กาก็รู้ว่าไม่ใช่ของตนจึงเข้าจิกตีไล่ให้หนีไป ซึ่งเรื่องราวนี้สอดคล้องกับชีวิตของตัวขุนช้างเอง โดยที่ขุนช้างก็ไม่ว่าตัวว่ากำลังฟุมฟักดูแลลูกของคนอื่นอยู่ ส่วนบทเห่อีกสามบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอิเหนาพระรถเสนและเจ้าเงาะนั้น ก็มีลักษณะเชิงเปรียบเทียบอิเหนากับพระรถเสนนั้น เหมือนกับขุนแผนที่เฝ้าหลอกลวงสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจแก่ผู้หญิงเปรียบเทียบเจ้าเงาะกับขุนช้างที่ผู้คนต่างพากันเหยียดหยาม เพราะรูปร่างภายนอกโดยที่ไม่มีความดีเห็นรูปงามที่อยู่ภายใน

ความสัมพันธ์กับวรรณคดีต้นเรื่องประการต่อมาคือ การเปลี่ยนรายละเอียดยกตัวอย่าง เช่น เหตุการณ์ตอนขุนแผนพันม่านซึ่งขุนแผนได้ตัดสินใจที่จะเอาตัวนางวันทองคืนจากขุนช้าง จึงเสกมนต์สะกดคนในเรือนขุนช้างให้หลับสนิท เมื่อเข้าไปในห้องนอนของขุนช้าง ขุนแผนก็พบกับม่านกั้นสามชั้นที่ปกคลุมลายสวยงามเป็นรูปและเรื่องต่าง ๆ ขุนแผนเห็นม่านก็รู้ว่า “ม่านนี้ฝีมือวันทองทำ” เพราะ “จำได้ไม่ผิดนัยน์ตาพี่ เส้นไหมแน่นเขียนแนบเนียนดีสิ้นฝีมือแล้วแต่

นางเดียว” ซึ่งรายละเอียดของม่านสามชั้นที่นางวันทองได้ปักไว้ในบทเสภาขุนช้างขุนแผนและนิราศขุนช้างขุนแผน มีความแตกต่างในรายละเอียดดังจะเห็นว่า ในบทเสภาขุนช้างขุนแผนนั้นจะมีการระบุรายละเอียดที่ชัดเจนว่า ม่านชั้นแรกปักเป็นรูปป่าหิมพานต์ ม่านชั้นที่สองปักเป็นเครื่องพระลอ และม่านชั้นที่สามปักเป็นเรื่องคาวิ ขณะที่ในนิราศขุนช้างขุนแผนนั้นไม่ได้บอกรายละเอียดของภาพที่ปักบนม่านแต่ละชั้นอย่างชัดเจนดังบทกลอนต่อไปนี้

ถึงม่านกันชั้นต้นก็หม่นหมอง  
เป็นเรื่องคล้ายหมายความจะตามเตือน  
โมโหเห็นหุ่นหันเข้าพินม่าน  
ถึงชั้นสองมองเห็นความเป็นไป  
ต่างครวญคร่ำรำให้ไม่วายโย  
เจ้าปักไว้ให้เห็นเป็นสำคัญ  
ถึงม่านกันชั้นสามมีความหมาย  
ทั้งล่อลวงหลอกกันไม่มั่นคง  
ขยี้บับสับม่านมองเขม่น  
ขุนช้างสอดกอดเกี่ยวประคองกาย

แม้วันทองกรองไว้ให้แน่นเหมือน  
เมื่อแรกพบรักเพื่อนผู้พึงใจ  
ด้วยควักความความหลังยังจำได้  
เคยอยู่ใกล้แล้วกลับมาลี้กัน  
อาดูรโดยดั่งว่าจะอาสัญ  
แล้วฉีกขาดพาดพันสะบันงา  
เป็นเรื่องราวแหลกเหลวเพราะลุ่มหลง  
ที่ซื่อตรงแตกดับต้องกลับกลาย  
หัวอกเด่นเห็นทรมานวัยแล้วใจหาย  
อ้ายตัวร้ายระยำทำแก่เรา

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

การเปลี่ยนรายละเอียดที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ตอนนางวันทองสั่งเรือนซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่นางวันทองครวญคร่ำถึงสิ่งของ ต้นไม้ ในเรือนของขุนช้าง เพราะต้องจำใจติดตามขุนแผนไปในป่า ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านเป็นอย่างมากและมีเนื้อความไพเราะเป็นที่จดจำได้ทั่วไป ดังนี้

ถึงกลางนอกชานละลานจิต  
แล้วชำเลืองเยื้องย่างถึงอ่างปลา  
กลมกลมสมอย่างตะลัน  
ถึงกระถางต้นไม้ชายตาตุ  
มะขามโพรงไค้คงเป็นข้อศอก  
จันทน์หอมจันทน์คณาจะลาจร  
ลำตวนเอ๋ยจะด่วนไปก่อนแล้ว  
จะโรยร้างห่างสิ้นกลิ่นมาลี

ตะลึงคิดลั้งเลดูเคหา  
ชะงอกหน้ามือช้อนมาชมชู  
บ้างวายหันเหทางกระทั่งหู  
เป็นคู่ชูชูช่ออรชร  
ฝักรอกแห่แห่งเกราะกะเทาะล่อน  
มะลิซ้อนช่อนชุงงอยู่ดี  
ทั้งเกิดแก้วพิกลุยี่สุนสี  
จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ

ที่มีกลิ่นก็จะคลายหายหอม  
ที่มีดอกก็จะวายระคายครป  
ต้นน้อยน้อยลูกย้อยระย้าดี  
จะทิ้งเรือนไปร้างอยู่กลางไพร  
รากไม้จะต่างหมอนนอนอนาถ  
ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย

จะพลอยตรอมเหือดสิ้นกลิ่นตรลบ  
จะเหี่ยวแห้งเซาซบสลับไป  
ตั้งแต่นี้จะไปชมต้นไม้ใหญ่  
ยุ้งร้านร้านไรจะตอมกลาย  
ดาวดาดจะต่างไต้หน้าใจหาย  
น้ำตาตกรกระจายพร่างพรายลง

(บทเสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 1)

ในนิราศขุนช้างขุนแผนผู้ประพันธ์ได้ตัด “บทสังเรือน” ของนางวันทองออกไปและเปลี่ยนรายละเอียดใหม่ให้กลายเป็น “บทฝากเรือน” ที่ปรากฏอยู่ในจดหมายที่นางวันทองแอบเขียนเรื่องราวทั้งหมดให้ขุนช้างทราบ แทนว่านางถูกขุนแผนบังคับไปโดยไม่เต็มใจและให้ขุนช้างคอยดูแลข้าวของ สัตว์ และต้นไม้ต่าง ๆ ให้ดีแทนนางด้วย ซึ่งบทฝากเรือนของนางวันทองในนิราศขุนช้างขุนแผน ไม่มีปรากฏในบทเสภาขุนช้างขุนแผนแต่อย่างใด ตัวอย่างบทฝากเรือนของนางวันทองมีดังต่อไปนี้

ขอฝากแก้วสาธิตาที่หน้าห้อง  
เขาวาน่าดูหมู่เขาไฟ  
งามสร้อยศอกงศ์อร่าพินคู่  
นกโนรีสีชมพูม่ออุยชั้น  
นกกระทากาเหว่าไวย่างร้ว  
นกพิราบรวมกลุ่มอยู่ใกล้ทาง

กรงกระต่ายตั้งเรียงเคียงเคียงคัน  
กรงกระรอกรวมไวใกล้กระแด  
ทั้งแก่งกวางนางอายและอีเห็น  
อีกเปิดไก่อ่งข้าสารพัน

เคยเรียกฉันทองร้องเสียงใส  
ทั้งเขาใหญ่ในกรงอยู่เคียงกัน  
เคยกรูกรูกรูกรูเจ้าคู่ชั้น  
เบญจวรรณกันไว้ในห้องกลาง  
นกกระต่ายกรงต่อติดหอขวาง  
เป็นเรือนร้างริมคูช่วยดูแล

กรงขมดลดหลั่นที่ร้านแคร่  
อีกลิงค่างจ้อแจอย่าแหยมัน  
นึ่มชะนีหมิ่นเม่นเนื้อสมัน  
ทำรื้อรอบขอบคันให้มันคง

.....  
ท้ายเฉลียงเรียงรายไม้โมกตัด  
เป็นพุ่มพุ่มงม่อพอประมาณ  
ตัดเป็นพุ่มพรวนไพรเข้าไล่เนื้อ  
ตัดเป็นเนื้อลูกน้อยเข้ากินนม  
ตัดเป็นหงส์กังหางและกางปีก

ตะโกตัดต้นข่อยมะขามหวาน  
ด้วยสัญญาณที่ทำดูข้าม  
ตัดเป็นเสื้อหมอบซ่อนก็สวยสม  
ดูสนิทชิดชมชวนชื่นใจ  
จะเลี้ยวหลีกก่อนลงคงคาใส

รูปพระรามตามกวางในกลางไพร  
สมุทรโฆษครวญนางต่างรันทศ  
มนัห์ราร้างไปในไพรวัน  
บุษยามาพรากจากอึเหนา  
ล้วนไม้ดัดดัดเล่นเป็นตำนาน

พระลองามตามไก่อีกคล้ายกัน  
รูปพระรถเมรีที่โศกคล้าย  
พระสุธนด้นดั้นแดนกันดาร  
ก็แสนเศร้าโศกทรงรอน่าสงสาร  
ช่วยรวบรัดไตรทานอย่างจริงจัง

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

ความสัมพันธ์กับวรรณคดีต้นเรื่องประการสุดท้ายคือ การเลียนสำนวนกลอนซึ่งหมายถึง ผู้ประพันธ์ใช้วรรณศิลป์ในการแต่งหรือสร้างสรรค์สำนวนกลอนของตน ที่ใกล้เคียงกับวรรณคดี ต้นเรื่องดังจะเห็นได้ว่า ในบทเสภาขุนช้างขุนแผนมีคำกลอนที่เรียกว่าเป็น “วรรคทอง” หรือ เป็นที่จดจำหรือท่องจำจนขึ้นใจคนโดยทั่วไปและได้รับการยอมรับว่ามีความไพเราะ เช่น บทที่ ขุนแผนตัดพ้อนางวันทองว่าได้ลืมความรักความหลังที่เคยมีต่อกันความว่า

เจ้าลิ้มนอนซ่อนพุ่มกระพุ่มต่ำ  
ที่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย

เด็ดใบบอนซ่อนน้ำที่ไผ่ฝ้าย  
แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนุนนอน

(บทเสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 1)

ในนิราศขุนช้างขุนแผนนั้น ผู้ประพันธ์ได้พยายามเลียนสำนวนกลอนดังกล่าวเอาไว้ ในเหตุการณ์ตอนเดียวกันโดยรักษาเนื้อหาเดิมเอาไว้ทุกประการแต่เปลี่ยนลักษณะการใช้คำใหม่ โดยการใช้คำซ้ำหน้าวรรคทวนวรรคเพื่อเพิ่มความไพเราะแทนความว่า

ลิ้มที่นอนซ่อนตนต้นกระพุ่ม  
ลิ้มขานหมากน่องอยากพี่ยังคาย

ลิ้มสุ่มพุ่มไม้ที่ไผ่ฝ้าย  
ลิ้มแขนซ้ายได้อุ่นเคยหนุนนอน

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

การเลียนสำนวนกลอนอีกตัวอย่างหนึ่งที่พบก็คือ บทบริภาษของขุนแผนที่ได้กล่าวต่อว่า เปรียบเทียบนางวันทองว่าหลายใจ และใจง่ายเหมือนกับนางกาที่ไม่รู้จักรักษาเนื้อรักษตัว เหมือนกับนางสีดาความว่า

เจ้าหากติดบ่วงมันลวงหลง  
จึงพลอยเหินห่างระคาใจ  
มันพอกับเรื่องนางกา  
พี่เหมือนคนธรรพ์สรจำเพาะ

เมื่อเข้ากรงแล้วจะดันไปไหนได้  
คิดไปทั้งนี้เนื้อเคราะห์  
เจ้าปักชีขุนช้างพานางเหาะ  
อย่าฉอเลาะเลยเจ้าจะคืนวัง

ถ้าเจ้าซื้อครองสัตย์สุจริต  
นี่เสียศีลสุดสิ้นทุกสิ่งไป

นิตหนึ่งเหมือนสีดาหาว่าไม่  
ไหนเล่าเจ้าว่าแต่เดิมที

(บทเสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 1)

ในนิราศขุนช้างขุนแผนผู้ประพันธ์ได้รักษาสำนวนการเปรียบเทียบดังกล่าวเอาไว้ แต่เลือกใช้ถ้อยคำที่กระชับมากขึ้นกว่าเดิม ดังนี้

อันช้างไพรได้โรงแล้วลื้มป่า  
จะน้ำใหม่ปลาวายลื้มวันวัง  
ไม่ดูอย่างนางสีดาพญายักษ์  
ยังปิดป้องปกป้องครองตัวดี

น้องได้น้ำมาปลื้มแล้วลื้มหลัง  
เจ้าก็ดั่งโมรนางกากี  
มันลอบลักลัดป่าแล้วพาหนี  
อันน้องนี้หน้าเนื้อใจเสือดำ

(นิราศขุนช้างขุนแผน, 2513)

## บทสรุป

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นแรงบันดาลใจให้ ฉันท ขาวโล นำมาสร้างสรรค์ใหม่ในรูปแบบของนิราศวรรณคดี ซึ่งหมายถึงงานประพันธ์ที่กินาเค้าเรื่องมาจากวรรณคดีไทย ในตอนที่เกี่ยวกับการพลัดพรากจากกันของตัวละครเอกมาแต่งใหม่ในรูปแบบของนิราศ ซึ่งกวีในยุคสมัยก่อนได้ใช้แนวคิดนี้ในการสร้างสรรค์นิราศวรรณคดีหลายเรื่อง ได้แก่ ราชาพิลาป คำฉันท์ หรือนิราศษิดา นิราศอิเหนา พระรถนิราศ เป็นต้น

นิราศขุนช้างขุนแผน มีลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะมีทั้งการสืบทอดขนบและการสร้างสรรค์ใหม่ กล่าวคือ นิราศขุนช้างขุนแผนยังคงรักษารูปแบบของนิราศที่ว่าด้วยเรื่องของการเดินทางด้วยการเลือกเหตุการณ์การเดินทางของนางวันทองจากพระบรมมหาราชวัง เมื่อตอนถูกสมเด็จพระพันวษาตัดสินโทษมาที่ลานประหารนำมาแต่งนี้ ทั้งยังแฝงความหมายถึงการเดินทางของชีวิตนางวันทองที่ดำเนินมาจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนางด้วย นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างสรรค์ใหม่ด้วยการเลือกใช้มุมมองสรรพนามบุรุษที่หนึ่งว่า “ฉัน” ในการเล่าเรื่อง ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงชะตาชีวิตของนางวันทองได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งแตกต่างจากนิราศวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่จะใช้มุมมองสรรพนามบุรุษที่สามในการเล่าเรื่อง อีกทั้งกลวิธีที่เรียกว่า “ภายย้อนหลัง” หรือ flashback เพื่อสร้างความแปลกใหม่ในการเล่าเรื่องด้วย

หากพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิราศขุนช้างขุนแผนกับวรรณกรรมต้นเรื่องจะพบ ฉันท ขาวโล ได้ใช้กลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างสรรค์นิราศขุนช้างขุนแผน เช่น การตัดเหตุการณ์



และรายละเอียดของเหตุการณ์เพื่อให้ดำเนินเรื่องได้กระชับและมีเอกภาพ การเพิ่มบทชมธรรมชาติและบทพรรณนาชนบของวรรณคดีนี้ราศการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินเรื่อง รวมไปถึงการแต่งเลียนเนื้อความในสำนวนเดิมซึ่งเป็นที่น่าสนใจของผู้อ่านด้วย

### เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2548). *บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ฉันท ขาวโง. (2513). *นิราศขุนช้าง-ขุนแผน*. กรุงเทพฯ: ธนาครกรุงเทพฯ.
- ณรงค์ดี สอนใจ. (2545). *การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมดัดแปลงเรื่องขุนช้างขุนแผน*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สุรีย์โรจน์ สุกุลพานิช. (2520). *วิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองที่ชนะการประกวดของธนาคร กรุงเทพฯ*. (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ).

### Translated Thai References

- Chun Kumwilai. (1970). *Khun Chang Khun Phaen Journey*. Bangkok: Bangkok Bank.
- Fine Arts Department. (2005). *Khun Chang Khun Phaen Thai Verse*. (2<sup>nd</sup> Edition). Bangkok: Fine Arts Department.
- Narongsuk Sornjai. (2002). *Comparative Study of the Adapted Versions of Khun Chang-Khun Phaen*. (Master of Arts (Thai), Silpakorn University).
- Royal Academy. (2002). *Literature Vocabulary English Thai Dictionary*: Royal Academy Issue. Bangkok: Royal Academy.
- Sureerot Sakulpanit. (1977). *The Analysis of Winning Award Literature Verse in Bangkok Bank*. (Master of Arts (Education), Srinakharinwirot University).